

AFKORTINGEN IN HET OUDE SCHRIFT (NEDERLANDSE TEKSTEN)

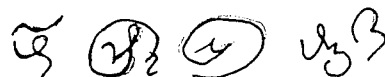
Een der grootste moeilijkheden bij de studie van het oude schrift vormen de afkortingen. Daarom bieden wij hierbij een overzicht van de verschillende soorten met voorbeelden uit de Friese archieven.

Ter inleiding willen wij erop wijzen, dat evenals ons gehele letterschrift ook het systeem van afkortingen aan het Latijn ontleend is. Alle soorten die hierna behandeld zullen worden, komen al in het klassieke, maar vooral in het kerkelijke Latijn voor: **suspensies** als Kal(endae), **siglen** als de voornamen M(arcus) en P(ublius), **contracties** als ep(iscopu)s, **letterseries** als A(b) U(rbe) C(condita) en **tekens** als 9 voor con-.

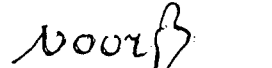
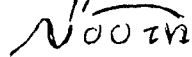
De eenvoudigste wijze van afkorten van een woord is het weglaten van het laatste deel, zoals wij nog doen in afd(eling), nov(ember), art(ikel). Deze wijze van afkorten vinden wij niet alleen in geschriften, maar ook in de spreektaal, zoals in prof(essor of -essional), lab(oratorium), gym(nasium of -nastiek).

Hier blijkt al, dat zij tot dubbelzinnigheid zou kunnen leiden, maar in het zinsverband valt dat meestal wel mee. Ook in onze oude archiefstukken komen wij deze methode tegen. In de paleografie noemen wij haar **suspensie**, d.i. onderbreking.

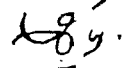
Schrijven wij achter een "gesuspenseerd" woord een enkele punt, vroeger werd vaak een dubbele punt gebruikt en ook werd wel een afkortingsteken toegevoegd, dikwijls een horizontale streep boven het woord of het laatste deel daarvan, of een schuine streep omlaag erachter. In het lopende schrift kregen deze tekens vaak meer ronde vormen en werden ook wel met de laatste letter verbonden. Het meest bekend is het woordje ende, waar de streep boven het woord door verbinding aan de n onder het woord door het karakter krijgt van een krul om het hele woord heen.

en krijgt dus vormen als:

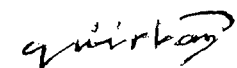

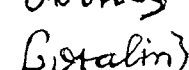

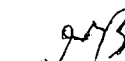
Het zo dikwijls gebruikte en bijna steeds afgekorte voors(chreven) of voors(eid)

zien we als:
voorn(oemd) als:

Enige andere voorbeelden van suspensie zijn:

	erfgenamen
	genad(ig)e(n)
	item
	penningen
	secretaris
	volmachten

Vooraf bepaalde uitgangen werden gesuspenseerd, zoals:

	-antie
	-de(n)
	-ende
	-inge
	-lijk, -leden, -lieden, -luiden
	-schreven

Soms komt een serie gesuspendeerde woorden achter elkaar voor, vooral in bepaalde uitdrukkingen:

So: meo. ED) Mog:	Edelmogende(n)
Uff. n. u. d.	u(wer) edele(n)
So. 1120g.	hoochmogende(n)

De overtreffende trap van de suspensie is de sigle (van Lat. singula littera = enkele letter). Men schrijft dan alleen de eerste letter van het woord. Het bezwaar van dubbelzinnigheid geldt hier sterker, maar toch hebben wij geen moeite met de aanduiding 250 g(ram) op ons pakje margarine, de verwijzing naar p(agina) 16 van een boek of het prijskaartje tijdens onze Italiaanse vakantie, dat prijzen in duizenden of miljoenen L(ire) aangeeft. Ook onze voorouders maakten veel gebruik van deze methode en dan is het voor ons wel eens moeilijk of de D doctor, dominus (-ne) of Doorluchtigheid betekent, de E edele, eerwaarde, eerzame of erentfeste, de H heer of heilige; of de s voor sint, soon of stuiver staat, is meestal wel uit te maken en als er ut aan voorafgaat, betekent het supra (samen = als boven). Andere voorbeelden zijn: G(enade), -nadige en met aller- ervoor genadigste), q(uestie), w(ijlen), l(ibra = pond, gulden). Ook bij de sigle vindt men vaak een enkele of dubbele punt of een afkortingsstreep of -krul.

Zeer gewild zijn in onze tijd reeksen siglen, waarmee niet enkel de algemeen bekende zegeningen (?) van onze tijd als B.T.W., V.V.D. en P.L.O. worden aangeduid, maar die zich vooral in vakkringen als de ratten vermenigvuldigen. Menigeen weet nog wel wat zich achter de mysterieuze combinaties P.K.V., A.M.W. en T.N.O. verschuilt, maar reken maar dat binnen die lichamen de letterwoorden je om de oren vliegen. En letterwoorden zijn het vaak geworden, zoals de Vara, de Arob en de Ago bewijzen. Vroegere generaties werden trouwens al belaagd door S.J., V.O.C. en T.B.C. Het eeuwige leven heeft dit ongedierte niet, maar zijn nageslacht is geen haar beter: de (m)ulo werd mavo, de K.V.P. C.D.A. en de S.S. Vopo (al bestaat dit laatste voorbeeld niet uit siglen).

Men zou kunnen denken dat dit ziektebeeld een symptoom is van de haast van de moderne mens, maar mis hoor! De middeleeuwse monnik, die elk exemplaar van een bestseller van a tot z, van Incipit (= begint) tot Explicit (= eindigt) moest overschrijven, reduceerde gevleugelde bijbelwoorden e.d. tot hun initialen (beginletters) met als bekendste voorbeeld (Ad) M(ajorem) D(ei) G(loriam), en ook in later tijd wilde men wel opschieten, zoals de slordige klerkenhanden bewijzen. Ook toen vergenoegde B.B. zich met een minimum en nog wel met consent. De verlokkelijke initialen stonden toen echter in de aanhef van nuchtere verkoopsproclamaties en betekenden begeert (-geren) boden. Vooral titulatuur werd veelal tot siglen verkort, zoals F/V(orstelijke) G(enade), G(enadighe) h(ere), U(we) E(delen). Met de siglen L(ocus) S(igilli) werd in copieën van gezegelde stukken de plaats van het zegel aangegeven.

Alvorens tot een volgend chapter over te gaan, geven wij hier een aantal voorbeelden uit het oude schrift:

D. D.	doctor, dominus
D:	doorluchticheit
E.	eerwaarde, edele, erentfeste
H. H.	heilige, heer(en)
B.	stuiver
S	sint
ut B	-supra

ge c	
£:	genad(ig)e(n)
· q	librae
w:	quaestie
Ⓢ Ⓝ	wijlen
b. b	-zoon
f. c.	begeeren boden
g. g.	Forstelijcke Genade
Ⓢ Ⓝ v. Ⓢ	ghenadighe here
Ⓢ	uwe edelen
Ⓢ	locus sigilli

Een andere methode van afkorten, thans minder in zwang, was het weglaten van letters midden uit een woord, waarvan dus begin en eind, soms slechts de eerste en laatste letter, maar ook wel eens een of meer letters daartussen overblijven. Dit noemt men contractie (= samentrekking). Kennen wij nu nog vormen als d(octo)r en M(aatschapp)ij, j(onk)h(ee)r en s(er)g(ean)t, q(uar)to en St(aats)c(ouran)t, in het verleden was deze methode veel meer in gebruik. Dikwijls werd het gedeelte na de (laatste) weglating hoger geschreven, al dan niet met een punt of één of twee streepjes eronder. Ook staat er dikwijls weer een afkortingsteken bij, vooral de streep boven het woord. Wij willen hier een aantal van deze contracties geven, vooral degene die veel voorkomen, maar bij wijze van voorbeeld ook een aantal minder frequente, waarbij soms de ene schrijver meer weglaat dan de ander.

Amsterdam	Amsterdam
anderssins	anderssins
articulen	articulen
capitein	capitein
causa	causa
commissaris	commissaris
compagnie	compagnie
condemneert	condemneert
dito	dito
-dochter	-dochter
Dorluchticheit	Dorluchticheit
gedaagde	gedaagde
gedeputeerde	gedeputeerde
gemelte	gemelte
generael	generael

Zoals men nu nog wel schrijft: A(nn)° en n(umer)°

griete	grietenie
grooten	grooten (een munt)
impetrant	impetrant
interesse	interesse
joncker, juffer	joncker, juffer
letteren	letteren
magister	magister
onderteeckent	onderteeckent
ordinaris	ordinaris
ordonnantie	ordonnantie
per	per
Philip(pu)s-	Philip(pu)s-
pondemate	pondemate
presen-	presen-
qualiteit	qualiteit
quaestie	quaestie
requeste	requeste
requirant	requirant
requireerde	requireerde
secretaris	secretaris
somma, summe	somma, summe
speciale	speciale
stuivers	stuivers
subscripsit	subscripsit
suppliant	suppliant
vidit	vidit
weduwe	weduwe

Ook de contractie komt in verschillende eindlettergrepen voor, zoals:

Informa	-atie
indolent	-burch
bruyt	landt

Amirant J. J. J. J. J. -liteit
Burgm. Burger -meester

Series contracties komen weer vooral in titulatuur e.a. staande uitdrukkingen voor, b.v.:

so^e majest Conincklijke Majesteit

In de Middeleeuwen komt het veelal voor, dat bij contractie (en ook wel bij niet afgekorte woorden) letters boven de voorafgaande worden geschreven, niet slechts op het eind van woorden, maar ook midden in het woord. Door de weinige ruimte die ze hadden, veranderden ze wel van vorm; zo werd de (open) a tot een golflijntje. We zien dit nog in:

pri pri-
persona persona
ema -ema
ga -ga

Combinatie van suspensie en contractie vinden we zowel in een serie woorden, zoals:

Carolusguldens Carolusguldens
goudguldens goudguldens
notarius publicus notarius publicus
Ro. Keyserlijcke Majesteit Roomsche Keyserlijcke Majesteit

als in hetzelfde woord, b.v.:

librae librae

Er is hiervoor al meermaalen sprake geweest van afkortingstekens, maar dan zonder vaste betekenis. Het Latijn kende een aantal tekens met vaste betekenis, die echter niet alle ook in het Nederlands voorkomen, daar ze vooral bepaalde Latijnse lettergroepen aanduiden. Deels door het overnemen van Latijnse woorden kwamen echter een deel dezer tekens ook in het Nederlands in gebruik, soms in gewijzigde betekenis. Zo vindt men aan het begin van een woord een 9-vormig teken, dat voor het voorvoegsel con- of con- staat, b.v.:

ghimaria) g) stazin

Zo komt het ook voor in

g) tra contra

dat ook wel gecontraheerd wordt tot

g) s

Een soortgelijk teken op het eind van een woord, doorgaans wat hoger geschreven, duidt de uitgang -us aan, b.v.:

Latwg

Een ander teken van Latijnse oorsprong lijkt min of meer op de letter r of z of het cijfer 3. Het staat voor het woord et (= en) en ook voor de gelijkkluidende Latijnse werkwoordsuitgang, voorts voor -ed in

β

sed (= maar)

In het Nederlands komt het zelden in deze betekenis voor, maar wel in het ook bij ons veelvuldige etc. (et caetera = enzovoort), waarbij allerlei vormveranderingen optreden tot onherkenbaarheid toe, b.v.:

et etc.

.....

Voorts komt het voor in de uitgang -heid en het woordje dat, b.v.:

nalatigheid

nalatigheid

β

.....

Een gelijksoortig teken komt voor achter de g om de daarop volgende slotletters -ue aan te duiden, b.v.:

practiq

practiq(ues)

Behalve in de algemene betekenis "hier is wat wegelaten" komt de horizontale streep of boog boven een letter of woord vooral voor als aanduiding voor een weggelaten m of n na een klinker, b.v.:

mēchtē

.....

Boochbootmas

.....

Als er sprake is van een dubbele m of n, wordt daarvan meestal één geschreven en dan kan de streep boven de klinker of boven deze m of n staan, b.v.:

dan vroumē

.....

In het Latijn kwam dit heel veel voor, ook voor meer dan een letter per woord, b.v.:

ānā

anima

Belangrijk zijn de afkortingstekens voor lettergrepen met p, vooral de drie voorvoegsels per-, pr(a)e- en pro-. Men kan in 't algemeen zeggen, dat per- afgekort wordt als p met een streep door de balk, pre- als p met een horizontale streep of boog erboven en pro- als p met een rondje of lus voor de balk. Soms staan deze tekens ook voor andere lettergrepen; zo kan dat voor per- ook voor par- dienen en dat voor pre- ook voor pri-. Het eerstgenoemde komt ook voor op het einde van een woord.

Voorbeelden:

<i>peremptoir</i>	peremptoir
<i>pretender</i>	pretenderen
<i>profijt</i>	profijt
<i>procuroeren</i>	procuroeren
<i>partiën</i>	partiën
<i>principis</i>	principis
<i>semper</i>	semper
<i>cooper</i>	cooper

Minder vast is de betekenis van het teken dat er oorspronkelijk als een komma uitzielt en gebruikt wordt voor een r met een e ervoor of erachter (zelden een andere klinker dan e); ook kan het in combinatie met een r voor een weggelaten e staan, en omgekeerd, b.v.:

<i>deers</i>	deeser
<i>huyer</i>	huyer(e)
<i>repono</i>	repono

Een andere wijze om de letters er aan te duiden, vinden we vooral na de d en de v, een enkele maal achter de t. Ze bestaat in een schuine streep door de voorafgaande letter, later met deze versmolten tot één teken, waarbij de v soms horizontaal komt te liggen. Bij de d staat de afkortingshaal vaak achter de letter. De afkorting voor ver- kan ook voor- betekenen; soms heeft zij nog andere betekenissen. Tenslotte wordt er of eer midden in een woord vaak afgekort met een lus naar beneden, o.a. in de bastaardwerkwoorden op -eren. Voorbeelden:
 / deze afkorting kan ook voor daar staan.

<i>ter</i>	ter
<i>versaet</i>	versaet
<i>vereenichde</i>	vereenichde
<i>voorschreven</i>	voorschreven
<i>mitsgaeders</i>	mitsgaeders
<i>daertegens</i>	daertegens
<i>daernae</i>	daernae
<i>huysvrouwe</i>	huysvrouwe
<i>antwoorden</i>	antwoorden
<i>veraccorderen</i>	veraccorderen

Latijnse afkortingen die in het Nederlands zelden of nooit voorkomen, zijn die voor -rum en -ur. Volledigheidshalve geven wij van elk een voorbeeld:

infra scriptor
 Sinoscitur

infrascriptorum
 dinoscitur

Wij hebben in dit overzicht geen aandacht besteed aan de meervouds- en naamsva-
 uitgangen. In **contracties** geven deze i.h.a. geen problemen, immers daarbij worden
 de laatste letters van het betrokken woord uitgeschreven, dus ook eventuele uitgangen.
 Bij **suspensies** en **siglen** zal men het doorgaans uit het verband moeten opmaken, eventueel
 gesteund door vergelijking met andere plaatsen, waar het woord niet afgekort voorkomt,
 en door kennis van de (oude) grammatika.

In verband met de afkortingen willen we nog een paar andere zaken kort behandelen.
 Allereerst de aanduiding der getallen. De Romeinse cijfers in hun moderne vorm
 achten we bekend. In vroeger tijd werden zij vaak niet als hoofdletters maar als
 kleine letters geschreven, wat soms verwarring met gewone woorden in de hand werkt,
 vooral wanneer (zoals dat nogal eens het geval is) het verschil tussen n en u (evt.
 = v = 5), tussen in, iu, m, iii (= 3), en ui (evt. = 6), tussen ij (evt. = 2), n
 en y niet duidelijk uit het schrift blijkt. De alleenstaande of laatste i werd
 duidelijkshalve vaak als j geschreven. 4 werd vaak met vier eentjes geschreven,
 evenzo 9. Bij grote getallen, zoals jaartallen en geldsbedragen, schreef men vaak
 de honderd- en duizendtallen als eenheden met een verhoogde c resp. m erachter als
 een soort coëfficiënt. In jaartallen werden de eeuwtallen ook wel vervangen door
etc., zoals wij ze met een apostrof schrijven (en zeggen: veertig-vijfenveertig,
 de jaren dertig). Enige voorbeelden:

xcviii	18
xxviii	19
xxvii	23
xxviij	27
m cc lxxi	1271
m n c lxxii	1294
cc. m.	1500
xl cccc	(15)30
xx lliij	1543
iiii ^m viij ^c xviii	4818
xcviii ^m	18.000

N.B.: $\frac{1}{2}$ werd geschreven als een i met doorgehaalde staart:

ij^{1/2} 1 $\frac{1}{2}$ stuiver

De 9de t/m 12de maand van het jaar worden afgekort als 7ber, 8ber, 9ber, 10ber (doorgaans Xber) resp. bij data -bris, de Latijnse 2de-naamvalsuitgang:

7ber	septembris
8ber	octobris
9ber	novembris
Xber	decembris

Geen echte afkorting, maar slechts een of twee vervormde letters zijn de -n of -en op het eind van een woord in de vorm van een schuine haal of ronde krul, die meestal onder de regel reikt:

au	aen
clacjan	clachten
wileg	willen

Tenslotte willen wij nog wijzen op de Latijnse dubbelklinkers ae en oe, die al vroeg vereenvoudigd werden tot enkele e in overeenstemming met de toenmalige uitspraak van het Latijn. Maar mensen die hun kennis van het klassieke Latijn wilden demonstreren, of taalkundig gewetensbezwaarden namen dit niet. Behalve het volledig schrijven van ae en oe hadden ze daarvoor twee methoden: een samengevloede a resp. o en e of een haakje onder de e, b.v.:

Fri ^h ra	Frisiae
pra ^h laet	praelaet